

„AUŠRAI“ 110 METŲ

Lietuvių tautinio atgimimo ištakos siejasi su 19 a. pirmąja puse. Jau tada lietuviškas kaimas turėjo etninio savitumo nuovoką, pasireiškusią stipriu prisirišimu prie savosios kalbos ir kultūros. Didelė politinio tautos išprusimo mokykla buvo 1857–1864 m. įvykiai: kalbos apie artėjančią žemės reformą, 1861–1864 m. reforma ir 1863–1864 m. sukilimas¹. Po sukilimo siautėjanti reakcija ir lietuvių spaudos draudimas, neturįs precedento istorijoje², sudavė smūgį lietuvių kultūrai, ir ypač raštijai. Reakcijai užgniaužus lietuvių dvasinės kultūros ugdymo galimybes, tauta stovėjo ant prarajos krašto. Todėl užsienio filologai važiavo į Lietuvą rinkti mirštančios kalbos, tautosakos reliktų.

Tačiau tautinio atgimimo žiburėliai ruseno³. Tad smarkiai klydo 1882 m. rusų spauda, kad „lietuviškas laikraštis dabar yra neįmanomas dalykas“⁴. Projektas savam laikraščiui leisti jaunųjų lietuvių inteligentų pasauliečių buvo brandinamas ne vienus metus⁵. Tad nenuostabu, kad, nepraėjus nė metams po minėto rusų spaudos pareiškimo, 1883 m. kovo mėn. pasirodė pirmasis Didžiajai Lietuvai skirtas mėnesinis nelegalus lietuviškas žurnalas (vadinamas laikraščiu) „Aušra“, spausdintas lotyniškėmis raidėmis.

Pirmajam numeriui daugumą straipsnių atsiuntė daktaras J. Basanavičius, kuris to numerio antraštiniame puslapyje yra įrašytas leidėju. Tačiau jau ir šiame numeryje yra straipsnių, parengtų ir suredaguotų J. Mikšo. Kitaip tariant, „Aušrą“ parengdavo ir išleisdavo keli redaktoriai. Jie gautus ar pačių parašytus straipsnius atrinkdavo „Aušros“ numeriams, rašydavo atsakymus į laiškus redakcijai, kurie buvo skelbiami skyriuose „Gromatnyczia“, „Gromatu skardinė“, prižiūrėdavo spausdinimo darbus ir atlikdavo viso numerio rašinių korektūras. Tokių „Auš-

¹ Dainauskas J. Ausra ir jos gadinė// Lietuvių tautos praeitis. 1983. T.7. P. 649.

² Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.). V., 1978. P. 3--274.

³ Vėbra R. „Aušros“ idėjinės orientacijos// „Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas 19 a. pabaigoje. V., 1988. P. 44.

⁴ Голос, 1882. №134. С. 1.

⁵ Dainauskas J. Min. veik. P. 647--677.

ros“ redaktorių buvo keturi – J. Mikšas, J. Šliūpas, M. Jankus, J. Andziulaitis. J. Basanavičius siuntė „Aušrai“ straipsnius, redagavo 1–7 numerius⁶, buvo jos siela.

„Aušra“ susilaukė plataus ir lietuvių, ir kitų tautų visuomenės pripažinimo. Tai rodo ir tas faktas, kad Peterburge lenkų kalba ėjęs laikraštis „Kraj“ 1883–1887 m. išspausdino net 29 korespondencijas ir straipsnius, kuriuose skaitytojas buvo informuojamas apie „Aušros“ pasirodymą, naujai išėjusius jos numerius, straipsnių turinį ir kt.⁷

Pirmaisiais „Aušros“ metais būta tik 69 prenumeratorių, iš jų Rusijos imperijoje – 64. J. Šliūpai atvykus redaguoti žurnalo, 1884 m. pradžioje turėta 240 prenumeratorių. Jam pasitraukus iš redaktorių ir jį pakeitus J. Mikšui, prenumeratorių beliko vėl apie 70. Mat J. Šliūpas palaikė glaudžius ryšius su Maskvos, Peterburgo, Žemaičių lietuvių inteligentais, o J. Mikšo, kaip Mažosios Lietuvos gyventojų, galimybės buvo daug mažesnės⁸. Nors pats J. Mikšas J. Basanavičiui laiške rašė, kad turėjęs 175 prenumeracijas, tačiau kai kurie jų buvo skolingi⁹. „Aušros“ platinimas ypač paspartėjo, atsiradus pirmosioms pasaulietinės spaudos platinimo organizacijoms¹⁰. Paplitus „Aušrai“ po visą Lietuvą, jos puslapiuose skelbiamos atgimimo idėjos turėjo didelį poveikį visuomenei. Todėl, kaip nurodo R. Vėbra, visai pagrįstai „Aušrą“ galima vadinti lietuvių tautos gyvybės manifestu¹¹. Kas gi buvo rašoma šiame manifeste?

„Musu laikrasztis, wieną tik kartą ant menesio iszėinas, tegul apims tą wietą, kuri dirvonais guli <...>. Trumpai sakant, laikrasztis musu bus tik swietiszkas, ir pagal iszteklį ir pajegas musu, atgabęs žines tik isz wisatinio mokslo. Tas žines suteikdami skaitytojams sawo, mes daugiausei rupinsimes iszplatinti tarp broliu žines apie sawo gimines (tautos) senowes weikalus, o teipogi apie reikalus musu, kaipo Lietuwiu, sziose gadynese <...>. Visa musu gimine (tauta) turetu atminti ir pažinti praejusi laiką, kuri ira giwenus ant szios Lietuwos žemes, ir wisus laimingus ir nelaimingus atsitikimus, kurie sziokiu ar tokiu budu padare musu giminę tokią, kokią szendie regime ir pawede ję tiems vargams, kuriuose mes giwename <...>.

⁶ Varpas. 1903. Nr. 3. P. 25.

⁷ Vėbra R. Min. veik. P. 45.

⁸ Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda 19 a. pabaigoje – 20 a. pradžioje. V., 1982. P. 91.

⁹ Basanavičius J. Isz „Ausros“ gyvenimo// Vienybė lietuvnjkų. 1903. Nr. 51. P. 606.

¹⁰ Merkys V. Lietuvos valstiečiai... P. 90–96.

¹¹ Vėbra R. Min. veik. P. 45.

Toliaus apie darbą „Auszros“ kalbedami, turime paminėti ir tai, jog mes ne užsimirszime rinkti ir apraszineti wisokius lietuwiszkus senowes paminklus ir liekanas (kas liko), isz kuriu galima pažinti giwenimą, budą, dabą, senowiszką tikibę musu seneliu. To delei rinkejai dainu, pasaku ir tt. paminklu pagal wertibę ir swarbumą ras musu laikrasztije wietos sawo darbams.

Pasakodami apie praeitinę senowes, mes nepraleisime progą nepasi-kalbėję su skaititojeis apie reikalus musu tautos szioje gadinėje. Naudingi wel pamokinimai ir žines ar tai isz noturos arba prigimties mokslo, ar tai isz ukes wedimo (agronomijos) ar tai isz waistijimo (daktaristes) ir tt., ras musu „Auszroj“ wisuomet patalpos wietą“ (1883, 1)¹².

Nors keitėsi „Aušros“ redaktoriai ir autoriai, tačiau J. Basanavičiaus nuostatos, pateiktos „Priekalboje“, buvo laikomasi ir vėliau. Be abejo, daugiausia straipsnių išspausdinta istorijos, kultūros, švietimo klausimais. Yra šiek tiek straipsnių, kuriuose aptariami ir kalbos dalykai. Dauguma jų skirta lietuvių pavardėms, vardams ir Lietuvos vietovardžiams nagrinėti („Daukanto pravardė“ (1885, 2–3), „Lietuviszkos pravardės“ (1885, 9), „Lietuviszkuju kunigaikszcziu vardai“ (1885, 7–8), „Vardas senovės Lietuvos valdonu“ (1885, 6), „Tikriejie vardai nekuriu vietu Lietuvoje“ (1884, 10–11), vienas kitas – etimologijos („Pradžia lietuviszkos kalbos“ (1885, 4–5), „Vokiskasis ir lotynisz-kasis Vokiecziu vardas“ (1885, 10–11), leksikos („Apie nekuriu žodžiu wartojimą“ (1885, 6), „Keli lietuviszki žodžei“ (1885, 7–8), „Kulti-trypti“ (1886, 2), rašybos („Lietuviu raszliawa“ (1884, 1–2–3) dalykams aptarti.

Tad minint „Aušros“ dvidešimtmetį, „Varpe“ visai pagrįstai buvo rašoma, jog „Aušrai“ „reikėjo praminti takus ne tik rašybai, bet ir kalbai. Nors ir buvo išėjusios kelios lietuviškos knygos (Valančiausko ir Daukanto) su gera lietuviška kalba, bet jos buvo sunkiai gaunamos, o kitiems visai nežinomos. Todėl <-> mintims išreikšti pritrukdavo žodžių ir reikėjo jie sutverti“¹³.

Ypač su akivaizdžiu terminų trūkumu susidūrė mokslo populiarinimo straipsnių autoriai. Jie stengėsi kuo paprasčiau ir suprantamiau aptarti vienos ar kitos mokslo srities dalykus, paaiškinti skolintus terminus, pateikti jiems lietuviškų atitikmenų. Štai kaip A. Kriščiukaitis aptaria

¹² Skliaustuose nurodyti „Aušros“ metai ir numeris. Čia ir kitur tekstas pateiktas autentiškas. Rašyba ir skyryba netaisyta.

¹³ Ss. Musu rašyba ir kalba (1883–1903)/ Varpas. 1903. Nr. 3. P. 60.

aritmetiką, istoriją, geografiją straipsnyje „Matematikiszkas žemės apraszimas“ (1884, 5–6). „Daug ira mokslu ir kožnas isz ju apie ką-nor, mokina. Taip ira aritmētika; ji mokina skaitlių; istorija jau suvis kitoks mokslas: joje randame, kaip kitą sik giveno tokia ar kitokia giminė, kokie buvo joje nesutikimai, kokias ir isz kokios priežasties kėlė kares (vainas); <...>.

Taipgi ira mokslas ir apie žemę; tas mokslas vadinamas geograpija; jis apraszo žemę, kaip ji iszsirodo, kur ir kokie žmonės givena ir kūmi užsiima. Geograpija, tai žodis nelietuviszkas; lietuviszškai sakant tai bus — žemės apraszimas“.

Tačiau sudaryti ar parinkti reikiamą terminą nėra taip paprasta. Apie terminų sudarymo sunkumus užsimenama viename „Aušros“ kalbinių straipsnių (1885, 6). „Musu kalba neseniai dar pradejo buti taikinama prie mokslu, už tai-gi nekurie lietuviszki žodžei dar ne visiszkai nutikusei ir taisyklingai yra vartojami; tankei vėl susitinkamė su tokeis atvejais, kad pacziu kalboje sunku yra atrasti kokį norint žodį užvis atitrauktoms nūmonėms, ir dėl to-gi prisieina pramanyti naują, bet toks darbas nėra labai lengvus: ne kartą tinkasi paklysti ir kartais ne labai lipsznų ir nedailų „nukalti“ žodį <...>“.

Tačiau autoriai bei redaktoriai, kurie turėjo geresnę kalbinę nuovoką ir tvirtesnę gimtosios kalbos jausmą bei buvo susipažinę su ano meto lingvistikos darbais, sudarydavo vykusių terminų, pavyzdžiui, *angla-rūkszte*, *dirbtuve*, *įstatas* „įstatymas“, *juodmena* „juodas daiktas“, *mokslavyris* „mokslininkas“, *pervirszis* „perteklius“, *pobūdis* „charakteris“, *prieplūdis*¹⁴ ir t.t.

Minėtame straipsnyje nurodomas ir vienas terminijos atsiradimo šaltinių. „Man matosi, kad labai butu ne pro szalį ir praverstu, jeigu skaitytojai apgarsintu Auszroje savo naujai atrastus tarp žmonių gerus ir reikalingus žodžius, pridėję savo ant ju pasargas“. Šis šaltinis vėliau daug išsamiau buvo aptartas mūsų terminologijos teoretiko prof. St. Šalkauskio¹⁵.

Vadinasi, „Aušra“ buvo ne tik naujo dabartinės lietuvių literatūrinės, arba bendrinės, kalbos raidos etapo pagrindėja¹⁶, bet ir įvairių mokslo sričių terminijos, kurios ištakų galima aptikti jau „Keleivyje“, plėtotėja.

¹⁴ Plg. Dainauskas J. Min. veik. P. 717–718.

¹⁵ Šalkauskis S. Raštai. V., 1991. T.2. P. 24–31.

¹⁶ Palionis J. Dėl „Aušros“ vaidmens lietuvių literatūrinės kalbos istorijoje// „Aušra“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas 19 a. pabaigoje. V., 1988. P. 189.